

УДК 321.01:35.072

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.35>**О. І. Тимошенко**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-4287-1947>*доктор філософських наук, професор,  
ректор ПВНЗ «Європейський університет»***Л. О. Левченко**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4030-7272>*кандидат політичних наук,  
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін  
ПВНЗ «Європейський університет»*

### **ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ВЛАДИ ТА САМОВРЯДУВАННЯ: ГЕНЕЗИС ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ**

**Постановка проблеми.** Політична влада як інституційна форма організації суспільства є одним із ключових елементів політичної системи. Водночас розвиток демократичних суспільств обумовив формування механізмів, які обмежують монополію державної влади, зокрема – через інститути самоврядування. У сучасних умовах важливим завданням є пошук ефективного балансу між централізованими і децентралізованими формами управління. Питання ефективного здійснення влади турбувало людство з моменту перших наукових рефлексій на політичні та суспільні теми. Майже одразу до меж політологічного аналізу потрапляє співвідношення «влада-самоврядування» як незамінні супутники політичного управління. Сучасна держава демократичного типу взагалі не уявляється без хоча б одного з компонентів даного співвідношення. Від того, яка роль відводиться самоврядуванню у владних взаєминах, судять про рівень демократичності всієї системи влади.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** З метою дослідження основних етапів еволюції взаємин «влада-самоврядування» автори зверталися до аналізу творчої спадщини видатних світових мислителів різних часів – Платона, Аристотеля, Цицерона, Х. Аквінського, Н. Макіавеллі, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, М. Вебера, А. Токвіля, Р. Дала та ін. [10, 6, 8, 2, 1, 14]. Серед сучасних вітчизняних дослідників, котрі вивчали різні аспекти визначеної проблематики, потрібно зазначити О. Рябченка, він аналізує інститути місцевого самоврядування в контексті громадянського суспільства [12]. Т. Мотренко досліджувала проблеми децентралізації в Україні [9]. О. Слободянюк розглядає самоврядування як соціальний феномен, його особливості та специфіку [13]. Ю. Римаренко аналізує особливості державотворення в сучасних геополітичних умовах [11].

**Формулювання цілей статті.** Метою дослідження є аналіз еволюції підходів до співвідношення влади та самоврядування в політичній теорії з акцентом на сучасні трансформації в умовах демократизації.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Політична влада – це здатність суб'єкта впливати на суспільні процеси, визначати порядок прийняття рішень, контролювати ресурси та поведінку інших. Самоврядування ж визначається як автономна діяльність громад чи окремих територіальних одиниць в межах наданих повноважень. Класичні підходи (Вебер, Токвіль) трактували ці категорії через призму вертикальної і горизонтальної взаємодії у владі [2, 14].

Питання про з'ясування генези підходів щодо співвідношення влади та самоврядування слід розпочинати з зародження політичної сфери людства, коли влада стає центральною категорією політичного буття, а отже, й предметом наукової рефлексії. Традиційно аналіз наукової спадщини щодо висвітлення будь-яких аспектів здійснення влади розпочинають з давніх часів, зокрема з Античності. Дослідження античної доби є актуальним ще й з огляду на те, що сучасні політико-правові системи більшості країн розвиненої демократії багато в чому ґрунтуються на тих принципах, які були вироблені саме у Стародавній Греції та Римі.

Аналіз політичної спадщини найбільш видатних мислителів Античності дає підстави стверджувати, що перші уявлення про відносини влада-самоврядування відбувалися в межах вчення про ідеальну форму правління. На переконання давньогрецьких мислителів, ідеальною формою правління може бути тільки змішана форма державності, за умов збереження полісу, в якому існують риси цивільної громади. Політичне становлення Стародавнього Риму було дещо іншим. Римська держава пройшла тривалу еволюцію від

царської влади, республіканської форми правління і до імператорської влади. Причому, якщо на перших етапах державності Риму зберігалися суттєві риси цивільної громади, то в періоді принципату та домінації сформувалася вертикаль влади з централізованим бюрократичним апаратом, який контролював місцеву владу.

Політична думка Середньовіччя щодо розгляду варіантів взаємодії влади і самоврядування також є розмаїтою. Дослідження взаємодії влади та структур самоврядування у цей період доцільно проводити шляхом порівняльного аналізу середньовічної візантійської (орієнтально-православної) традиції та принципів окцидентально-католицької традиції, на яку спиралася як державна практика, так і політико-правова теорія західноєвропейських держав. Ключовим фактором аналізу обох політико-правових традицій є орієнтальний напрям, що ґрунтується на античній спадщині та римській школі права. Але внаслідок зміни історичних та релігійно-культурних умов були сформовані абсолютно різні державно-правові системи і зокрема різні підходи до розуміння оптимального співвідношення центральної влади та самоврядних структур у національних політичних системах.

Можна виокремити наступні напрямки:

- візантійська (східно-православна) традиція, яка бачила монарха як верховного суверена, що має поєднувати світську, церковну і самоврядну влади в своїх руках;
- теологічну (католицьку) традицію, згідно якої монарх має підкорятися релігійній владі з метою легітимізації влади світської (як центральної, так і самоврядної);
- світську традицію громадянського гуманізму, відповідно до якої народ є єдиним сувереном влади, але делегує її легітимному монархові.

Аналізуючи політико-правову спадщину Середньовіччя та Відродження, необхідно враховувати, що концепції більшості вчених цього періоду ґрунтувалися на античній спадщині, передусім на спадку Аристотеля. Так, один з представників громадянського гуманізму, Леонардо Бруно Аретіно був переконаним послідовником Аристотеля. За визначенням Бруно: «Державою є не будь-яке об'єднання людей, а тільки те, котре з власних можливостей домоглося такої досконалості, щоб без підтримки ззовні самостійно мати достатньо для доброго життя» [10, с. 371]. Таким чином, можна зробити висновок про своєрідний синтез в Аристотелевій традиції італійського гуманізму часів Відродження ідей держави, яка ґрунтується на меті досягнення загального блага та цінностей подальшого розвитку громадянських інституцій та структур самоврядування. Для гуманістів спільною є думка про те, що

метою держави має бути забезпечення щасливого життя своїх громадян, а заради цього держава не повинна обмежувати громадянські ініціативи. Отже, італійські гуманісти відстоювали ідеї громадянсько-політичної етики.

Безперечно найбільш цікавим для з'ясування питання про політико-правові інтерпретації взаємодії влади та самоврядних структур в часи Середньовіччя і Відродження є дослідження теоретичної спадщини Н. Макіавеллі. Ідеалом державності для Макіавеллі виступає змішане правління у формі поміркованої республіки. Він вважає таку форму правління більш стабільною і міцною, співіснуючи одночасно, самодержавне, аристократичне і народне правління озираються одне на одне. Змішуючись одне з одним, вони зробили республіку досконалою. Така республіка є більш стійкою у своєму політичному розвитку, оскільки поєднує у собі кілька форм державного правління, а також різні форми самоврядування [7, с. 94].

Новий час надав до розгляду взаємин влади-самоврядування новий акцент, пов'язаний з об'єктивними та суб'єктивними причинами. В цей час формується нова конфігурація політичних інститутів, що вимагає від науковців пошуку нових теоретичних моделей побудови взаємин між інститутами влади в державах того часу. Це призводить до появи цілої низки нових підходів до тлумачення необхідності співвідношення влади та самоврядування в політичному управлінні країною.

Перш за все, в цей час відбувається становлення інституту місцевого самоврядування. В науковій думці це сприяло появі нових вчень, які аналізують його походження та взаємодію з державною владою. В цей час було сформульовано основні наукові концепції місцевого самоврядування, зокрема державницька, громадянська, природно-правова тощо. Не зважаючи на те, що предметом дослідження були абсолютно різні у політичному відношенні держави, дійшли висновку, що справжня велич народів заснована на системі, протилежній централізму [10].

Здобутки цих наукових концепцій місцевого самоврядування є актуальними і на сьогоднішній день. Вихідною теоретико-методологічною основою формування публічної і самоврядної влади в сучасній Україні є громадянська та природно-правова доктрина влади та самоврядування. Ці ідеї роблять політичну владу більш наближеною до громадян, суттєво розширюється сфера свободи індивіда, його соціальної дії, формуючи істотний сегмент соціальної взаємодії з державою, у результаті якої оптимально здійснюються індивідуальні та колективні права особистості. Влада за таких умов відбиває не тільки специфічний образ мислення та форму реалізації волі конкретної людини на дії інших індивідів та груп, але й на

локальному рівні формується і функціонує цілісна система соціальних взаємозв'язків, які фактично створюють реальне громадянське суспільство.

Отже, починаючи з Нового Часу про місцеве самоврядування можна говорити як про суспільно-політичний феномен, який у більшій чи меншій мірі був поширений і визначально вплинув на якість державно-політичного життя.

У 30-х роках XIX століття Алексіс де Токвіль на основі дослідження політичної системи Сполучених Штатів Америки переконливо доводить, що самоврядування - характерна ознака суспільного життя цієї країни, причому провідниками є представники нижчих соціальних верств. Аналізуючи американську політичну систему, Токвіль протиставляє її федералізм і децентралізацію французькій надмірно централізованій системі і вважає державну децентралізацію найкращою формою реалізації політичних свобод і гарантією проти революції. Він акцентує увагу, що держава мусить бути великою і могутньою, щоб захистити себе від зовнішніх посягань, і, разом з тим, досить малою, щоб законодавство в ній можна було пристосувати до різноманітних обставин і соціальних верств. Подібне поєднання, на його думку, відсутнє у Франції і, навпаки, вдало реалізується на рівні американського федерального законодавства й у практичному функціонуванні політичної системи Сполучених Штатів [14, с. 285].

Вагомий внесок в осмислення проблеми співвідношення влади і самоврядування зробив пруський правознавець і політичний мислитель Р. Гнейст. Внаслідок глибоких спостережень за державою як політичним інститутом на європейському континенті, німецький вчений кваліфікує стан її розвитку як «патологічний». Патологія ця зумовлена глибокими суперечностями, пов'язаними з надзвичайною полярністю суспільства, що породжувала, у свою чергу, залежність незможних класів від заможних, протилежність їхніх інтересів і, як наслідок, гостру боротьбу між ними. Державне ж життя вимагає, найперше, єдності. Зосередившись на вивченні державного права Англії, яка на той час, порівняно з іншими могутніми європейськими державами, мала всі підстави на звання демократичної, Р. Гнейст приходить до висновку, що для виникнення державної єдності потрібні принаймні дві головні умови: 1) щоб різні соціальні групи і партії мали бажання й можливість реалізовувати потреби і прагнення громадян; 2) щоб вони зійшлися на якихось спільних засадах, здатних слугувати основою державного управління [10, с. 73].

В існуючій на той час політико-правовій практиці переважної більшості європейських держав, на думку вченого, досягнення єдності переважно пропонується через розвиток суспільного життя за

допомогою періодичної преси, узгодження різних рідних прагнень суспільства шляхом зібрань і асоціацій, через вибори і представництво суспільних інтересів у національних зібраннях. Однак політичні партії працюють не на досягнення згоди, а, навпаки, на забезпечення свого панування. Внаслідок цього єдність досягається не шляхом гармонійного злиття різних інтересів у єдину державну політику, а шляхом дискримінації одних інтересів заради інших. Р. Гнейст вважав, що у співвідношенні влади та самоврядування головний акцент має зосередитися саме на державницьких позиціях [10, с. 174].

Новий час охарактеризувався формуванням ідейно-політичних течій, котрі істотно вплинули на еволюцію уявлень про модель взаємин влади і самоврядування. Ліберальні концепції значно вплинули на ідею взаємодії політичної влади і самоврядування, відіграв революційну роль у процесі переходу європейських країн від феодалізму до капіталізму. Саме завдяки ліберальній течії наприкінці XIX ст. більшість державних та громадських діячів були переконані, що основою конституційного устрою демократичної держави має бути визнання прав людини, широке самоврядування, а взаємовідносини між центральними та місцевими органами мають будуватися на рівноправних засадах.

В цей же час формується ще один ідейно-політичний напрямок – анархізм. Ідеалом суспільного устрою у теоретиків анархо-синдикалізму (Ж. Сорель та ін.) виступає федералізм, повна автономія, незалежність місцевих органів самоврядування від центру, самоорганізація суспільства, добровільне об'єднання виробничих асоціацій. Ланками майбутнього суспільства проголошувалися революційні робочі синдикати (спілки виробничого та громадського самоврядування) [10, с. 74].

Слід зазначити, що відомі в історії спроби реалізувати такі ідеї на практиці (досвід «Комісії» у Гуляйпільській республіці Н. Махна, «Консехерія по розслідуванню» у контрольованих анархістами регіонах Арагону та Навари в Іспанії у період громадянської війни) свідчать про нестійкість такого роду утворень, причина якої полягає у відсутності оформленої публічної влади. Неспроможність анархістських конструкцій полягає саме у намаганні миттєвої ліквідації держави без заміни її іншою соціальною організацією влади. Ідеї анархізму і анархо-синдикалізму й дотепер залишаються популярними. Анархізм у розрізі концепції місцевого самоврядування потребує незаангажованого осмислення.

В Україні еволюція наукових уявлень про модель взаємин влади-самоврядування пройшла три етапи. Початок століття ознаменувався роз-

витком ідеї правової держави, радянські часи внесли інше бачення цих взаємин, а сучасність суттєво додала до принципів та моделей взаємин у відповідності до вимог сучасних демократій [11, с. 283].

Початок XX століття актуалізував проблеми суті і змісту влади та самоврядування, наполягаючи на самообмеженні державної влади та руху до правової держави, яка максимально гарантує реалізацію політичних прав громадян.

Згідно радянського підходу, місцеві ради вільно поєднувалися на засадах демократичного централізму в єдину, федеральним союзом скріплену, загальнодержавну радянську владу. Організовані у чітку державну вертикаль, місцеві ради, по суті, були демократичним прикриттям монопольної влади партійного апарата. Від того, що ради за своїх обмежених можливостей намагалися надавати традиційні муніципальні послуги людям, їх природа не мінялася. Вони склалися і діяли як органічна частина тоталітарного режиму [9, с. 51].

У 60–80-і рр. XX ст. у науковій літературі аналізувалися проблеми самоврядування народу у взаємозв'язку з демократичними процесами, що проходили в державному і громадському житті країни, з діяльністю рад і зміцненням демократичних начал в управлінні. Причому, і це необхідно підкреслити, самоврядування не зводилося тільки до місцевого рівня, а розглядалося як соціальне явище, що проникає в усі сфери життя суспільства і його політичної системи. Воно не обмежувалося тільки радами; активно досліджувалися такі його форми, як самоврядування громадських організацій, трудових колективів, кооперативне, шкільне, студентське самоврядування, що у своїй сукупності й утворювали поняття самоврядування народу. Характерно, що розвиток державності і самоврядування розглядався в їх діалектичній єдності [12, с. 46].

Сьогодні в Україні ми спостерігаємо перехід від жорстко централізованих до гнучких мережових моделей управління. У фокусі – не лише ефективність, а й залучення громадян до прийняття рішень, прозорість, легітимність. Відбувається переосмислення влади як сервісу, а не примусу. Реформа децентралізації в Україні – яскравий приклад намагання перерозподілити владу на користь громад. Ухвалення законів «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про місцеве самоврядування в Україні» створили інституційну основу для цього процесу. Проте залишаються виклики – недостатній фінансовий ресурс, політична залежність, дефіцит компетенцій на місцях.

Місцеве самоврядування в уявленнях сучасних політологічних концепцій являє собою нову публічність, яка в порівнянні з державою, має

змінений характер взаємозв'язків суб'єктів та об'єктів управління. В порівнянні з державою, місцеве самоврядування виступає рівноправним суб'єктом управління, який володіє самостійністю в межах своїх повноважень. Тільки, на відміну від держави, місцеве самоврядування передбачає, що суб'єкти управління є ланками системи власного, а не державного управління [13, с. 37].

Практика державотворення вимагає запровадження процесів децентралізації влади, що відповідно впливає на характер взаємин між рівнями влади в країні та вимагає пошуку відповідних принципів їх збалансування і налагодження механізму взаємодії. В якості реалізації механізму взаємодії між владою та самоврядуванням в політичній практиці сучасних держав пропонується додержання принципу субсидіарності. Цей принцип запроваджено у більшості країн світу, в тому числі і в Україні. Кожна з держав вносить свої особливості щодо його впровадження в життя, пов'язані з існуючою в країні формою влади та адміністративно-територіальним устроєм, національними, історичними, культурними чинниками тощо. В сучасній Україні принцип субсидіарності законодавчо задекларований, але на практиці дуже багато необхідно зробити для того, щоб він реалізовувався в повному обсязі.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Співвідношення влади та самоврядування є динамічним процесом, що залежить від конкретно-історичних і політичних умов. Сучасна демократична теорія вимагає інтеграції централізованих рішень з механізмами місцевої участі. В українському контексті важливо забезпечити сталість реформ, реальну автономію громад і подальше інституційне зміцнення самоврядування як основи політичної культури демократичного типу.

### Література

1. Даль Р. Поліархія: участь і опозиція. Київ. 2000. 256 с.
2. Вебер М. Політика як покликання і професія. Київ. 2018. 112 с.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. С. 249.
4. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. С. 91.
5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. С. 170.
6. Локк Дж. Два трактати про уряд. Київ. 2002. 320 с.
7. Макіавеллі Н. Флорентійські хроніки. Київ. 2016. 496 с.
8. Монтеск'є Ш. Про дух законів. Харків. 2004. 352 с.
9. Мотренко Т. В. Децентралізація влади в Україні: здобутки та виклики. Київ. 2021. 246 с.

10. Політологія: хрестоматія. За редакцією Гетьманчука М. Львів. 2011. 600 с.

11. Римаренко Ю. І. Геополітика, державність, ментальність. Київ. 2003. 376 с.

12. Рябченко О. Місцеве самоврядування як інститут громадянського суспільства: філософсько-правові засади. *Право України*. 2019. № 1. С. 45–51.

13. Слободянюк О. С. Самоврядування як соціальний феномен: концептуальний аналіз. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2021. Т. 6. С. 33–39.

14. Токвіль А. Про демократію в Америці. Львів. 2010. 584 с.

#### Анотація

**Тимошенко О. І., Левченко Л. О. Особливості співвідношення влади та самоврядування: генезис та трансформація підходів в контексті політологічного аналізу. – Стаття.**

У статті здійснено ґрунтовний політологічний аналіз взаємозв'язку між поняттями «влада» та «самоврядування» як ключовими категоріями теорії політики. Досліджено етапи історичного розвитку концептуальних уявлень про сутність політичної влади, її функціональне призначення та інституційні форми. Визначено, що самоврядування в сучасних політичних умовах виконує не лише адміністративну, а й демократичну функцію, забезпечуючи участь громадян у прийнятті управлінських рішень. Проведено аналіз основних підходів до розуміння сутності самоврядування в контексті різних теоретичних шкіл. У центрі уваги – проблематика децентралізації та трансформації владних відносин у бік підвищення ролі субнаціональних і місцевих рівнів управління. Розглянуто співвідношення вертикального та горизонтального вимірів влади, зокрема інституційну взаємодію між центральними органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Автор обґрунтовує тезу про необхідність формування збалансованої моделі взаємодії публічної влади та громадянського суспільства як умови ефективної демократії. Підкреслюється, що новітні виклики зумовлюють перегляд традиційних уявлень про владну вертикаль і вимагають зміцнення самоврядних практик. Стаття може бути корисною для дослідників у сфері політичної теорії, державного управління, муніципальної політики, а також для практиків реформування публічної влади в Україні.

**Ключові слова:** політична влада, самоврядування, децентралізація, публічне управління, демократичні інститути, політична система, громадянське суспільство.

#### Summary

**Tymoshenko O. I., Levchenko L. O. Peculiarities of the relationship between power and self-government: genesis and transformation of approaches in the context of political science analysis. – Article.**

This article provides a comprehensive political science analysis of the relationship between the concepts of “power” and “self-government” as fundamental categories in political theory. It explores the historical evolution of conceptual approaches to the nature of political power, its institutional forms, and functional significance. The study emphasizes that self-government in modern democratic systems plays not only an administrative role but also a democratic one by ensuring citizen participation in decision-making processes. Various theoretical perspectives are considered, including classical liberalism, institutionalism, and public governance theory, to examine how self-government has been conceptualized and implemented. Particular attention is paid to the transformation of governance models under conditions of decentralization, especially the increasing importance of subnational and local levels in the structure of public authority. The article critically examines recent reforms in Ukraine aimed at decentralizing state power, establishing amalgamated territorial communities, and strengthening the legal and financial autonomy of local authorities. The study highlights the interaction between vertical and horizontal dimensions of power and the institutional dialogue between national government bodies and local self-government institutions. It is argued that developing a balanced system of cooperation between public power and civil society is essential for ensuring democratic sustainability and effectiveness. Moreover, contemporary challenges – such as war, trust crisis in institutions, and social fragmentation – necessitate a rethinking of traditional governance models and a strengthening of self-governing capacities at the local level. The article may be of interest to researchers in political science, public administration, and municipal policy, as well as to practitioners involved in the reform of governance structures in transitional democracies, particularly Ukraine.

**Key words:** political power, self-government, decentralization, public governance, democratic institutions, political system, civil society.

Дата надходження статті: 07.07.2025

Дата прийняття статті: 23.07.2025

Опубліковано: 10.09.2025